

Knjiga *Pregled zgodovine Prekmurja* je gotovo najpomembnejši knjižni projekt v Prekmurju v zadnjih letih

Razbijali smo stereotipe

Zgodovinar dr. Andrej Hozjan je izredni profesor za zgodovino novega veka na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Z njim smo se pogovarjali ob izidu vsebinsko bogate knjige Pregled zgodovine Prekmurja, ki jo je uredil, izdala pa jo je Pomurska akademska znanstvena unija (PAZU) v Murski Soboti.

Uredili ste knjigo *Pregled zgodovine Prekmurja*. V čem vse je ta knjiga novost in obogatitev v prikazu naše regionalne zgodovine, v tem primeru Prekmurja?

Knjiga z oznako »večavtorska strokovna monografija« prinaša kar nekaj novosti. Najpomembnejša je, da je to prva celovita razdelava preteklosti naše pokrajine. Ta je – kot jo danes poznamo – dejansko zaživela šele po koncu prve svetovne vojne s tukajšnjo novo državno mejo. Obravnavamo vsa časovna obdobja, od prazgodovine do leta 2000. V tem širokem časovnem okvirju smo poskušali podati čim več najnovejših spoznanj o preteklosti tega prostora. Seveda smo za čas pred letom 1920 za osnovo vzeli celoten prostor med rekama Rabo in Muro. Prekmurje meri okrog 950 km², skupaj s Porabjem pa ok. 1.050 km². Vključili smo torej tudi današnje slovensko Porabje, saj je bil v stoletjih obstoja Kraljevine Madžarske (z izrazom nadomeščamo bolj znano »Ogrsko«!) ta prostor enovit v okviru te države. Uvodno besedilo razloži bistvene pojme, se pravi več poimenovanj pokrajine in prekmurskih Slovencev, kot tudi znano »vendsko teorijo« o neslovenskem izvoru le-teh.

V prvem delu knjige smo najprej orisali prazgodovinska obdobja do konca antike in nato podali zgoščen, a vendar natančen zgodovinski pregled od začetka srednjega veka do konca 20. stoletja. V drugem delu smo prikazali pregled razvoja prekmursko-slovenske in porabsko-slovenske književnosti, književnosti in medijev prekmurske madžarske skupnosti ter preglede umetnostno-zgodovinskih dosežkov, arhitekture in domače kulturne dediščine z ljudskimi običaji ob delovnih navadah ter opraviilih, porokah in smrti.

Knjigo ste pripravljali dalj časa. Kako to, da ni izšla že prej – kot razumem, nekoliko zamuja?

Kot pri vsakem tovrstnem projektu celovite obdelave regionalno pogojenega ozemlja se je bilo treba najprej za to sploh odločiti. V našem primeru smo

se člani, zbrani v Pomurski akademski znanstveni uniji, ustanovljeni pred dvajsetimi leti, leta 2006 vprašali, ali smo sposobni napisati kaj takšnega in ali bi se v to sploh podali. Takšna knjiga ne more biti delo enega avtorja, kajti vsebin je enostavno preveč. Najprej smo zastavili koncept znanstvene monografije, ki pa se je izkazal za »premočnega«. Namreč kandidirali smo za sredstva na Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Za monografijo, čeprav znanstveno, smo dobili smešno nizko vsoto, ki je sploh ne bom omenjal. Prej nam je bila v posmeh in sramoto, kot pa da bi se iz nje dalo nekaj narediti. Ko smo videli, da denarja ne moremo pridobiti nikjer, bila pa je potrebna kar neka vsota, smo delo s knjigo opustili. Vse do leta 2020, torej stote obletnice in praznovanja priključitve Prekmurja k matičnemu narodu, kar smo leto pred tem primerno proslavili ne samo v Prekmurju, temveč v celotni državi. Takrat je prekmurski poslanec Jožef Horvat po pogovoru z menoj pristopil k ministru za kulturo takratne vlade dr. Vasku Simonitiju ter ga prosil za denar za to knjigo. Minister je prošnji ugodil, lahko

Obravnavamo vsa časovna obdobja, od prazgodovine do leta 2000. V tem širokem časovnem okvirju smo poskušali podati čim več najnovejših spoznanj o preteklosti tega prostora.

je dal sicer le minimalna sredstva, ki pa so zadoščala za dve pomembni fazi priprave knjige, za grafično oblikovanje in tisk. Ko je bilo to zagotovljeno, smo lahko začeli s pripravo knjige z istim urednikom ter ekipo, in knjiga je slabi dve leti zatem lahko izšla.

Očitno takšna knjiga z regionalno vsebino, kot ste omenili, za nekoga ni bila vrednota ...

Kot sem rekel, smo knjigo prijaviili na najustreznejšem mestu za prijavo znan-

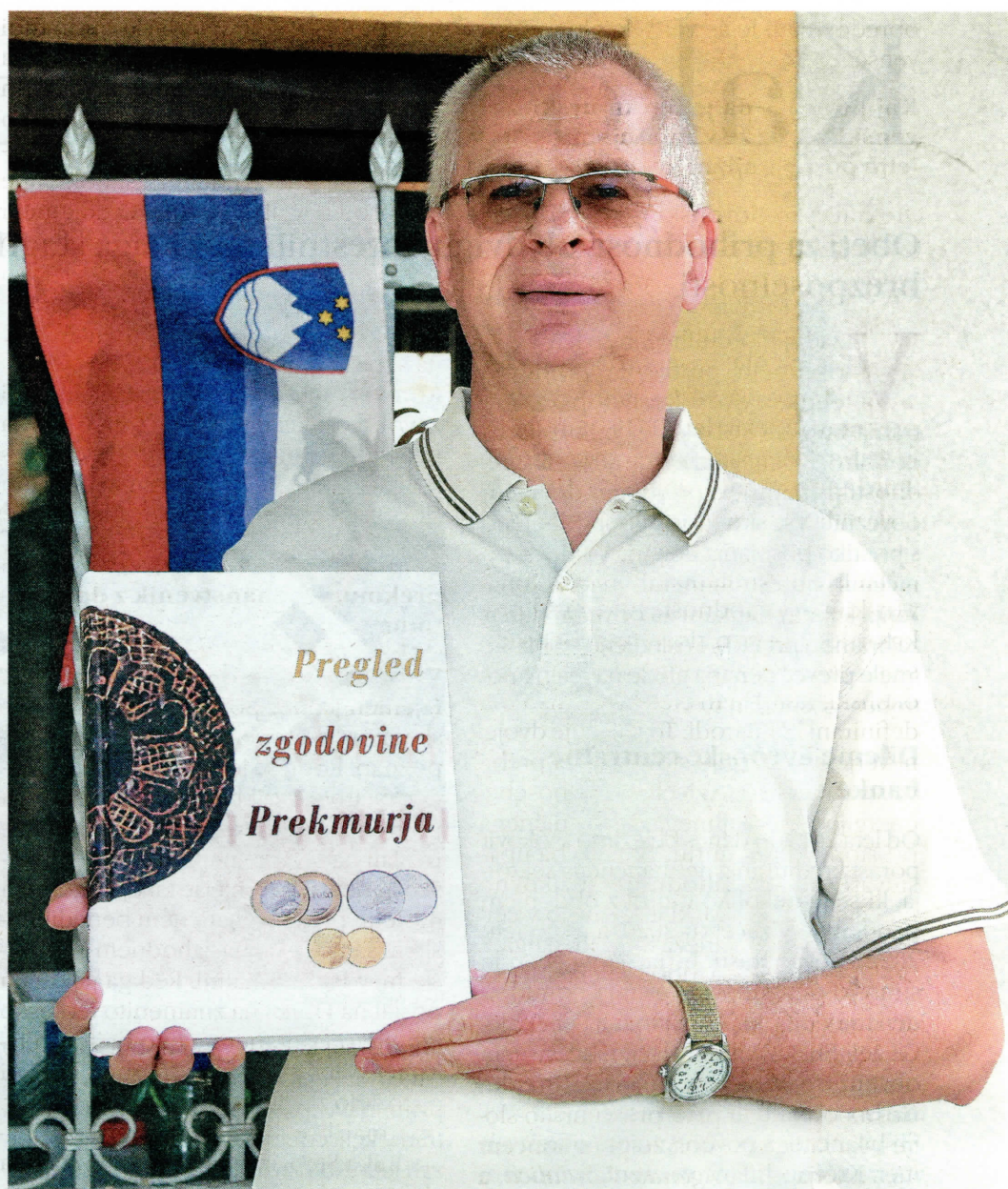

Foto: Ivo Zajdela

stvenih monografij, tam so jo uvrstili v nivo C, to so regionalno pogojene monografije. Takrat je to pomenilo, da knjig z regionalno vsebino sploh ni bilo mogoče izdajati s sodelovanjem te državne agencije.

Slovence nas zelo tepe, da smo po koncu druge svetovne vojne ukinili vsakršno dotedanjo obliko regionalizacije, ki smo jo prej imeli in je – kakor koli že – delovala. Na pravzaprav istem smo še danes, ko imamo sicer regionalno urejeno in hkrati centralizirano finančno in davčno upravo, volilni sistem, pravosodno in splošno javno oblast, kar je je sploh ostalo, prave regionalizacije, ki jo imajo vse sosednje države, pa nimamo.

Prekmurje je bilo zelo dolgo, 830 let, del druge državne skupnosti (Madžarske) kot ostali del Slovenije, vendar ni bilo madžarizirano. Zakaj ne?

Kot ste rekli, 830 let. To ni tisto »tisočletje«, kot vidimo dostikrat napisano, da je bilo Prekmurje kar »tisoč let« v okviru madžarske države. Konec 11. stoletja je bila pokrajina vključena v okvir madžarskega državnega prostora, leta 1920 pa je bila iz le-tega mednarodnopravno izvzeta. Vsekakor je Prekmurje bilo madžarizirano, vendar je madžarizacijski proces trajal premalo časa. Premalo časa je bilo madžarizatorjem na voljo, da bi se prebivalstvu te pokrajine, ki je bilo v zares veliki večini slovenskega rodu, to konkretnije poznalo. Treba je ločiti med nekaj procesi, med tistimi, ki jih sociologi in antropologi dobro poznajo in se v stikih med različnimi jezikovnimi skupnostmi dogajajo nenehno, stoletja in stoletja, tudi danes. Najbolj konkreten tak proces je asimilacija, ki je v največ

primerih prostovoljna, lahko pa je tudi pod pritiski. V tem primeru je šlo za slednje, za madžarizacijo kot načrtovano sistemsko izobraževalno, kulturno, politično in drugo delovanje aktualne politične oblasti na neko jezikovno-etnično skupnost, s katero želi oblast doseči konkretne rezultate. Madžarizacija je v Prekmurju odkrito nastopila leta 1868 ob sprejemu novega šolskega oziroma izobraževalnega zakona, ko je postala povsem odprta in vsakomur jasno razvidna. Tu moram poudariti, da niso madžarizirali samo prekmurskih Slovencev, ampak so v madžarski državi madžarizirali vsakogar, ki ni bil madžarsko govoreč oziroma ni imel madžarščine za svoj materni jezik.

Prikrita madžarizacija pa je potekala že od poznih 30. let 19. stoletja naprej in se je kazala v prvih ukrepih ne toliko posvetnih kot bolj cerkvenih oblasti. Kot primer: cerkvene oblasti na Madžarskem so od leta 1839 naprej zapovedale župnikom pisanje matičnih knjig v madžarskem črkopisu. Najprej so tako začeli pisati priimke, že pred sredino 19. stoletja pa tudi osebna imena. Če so dotlej matične knjige pisali v latinščini, so zdaj vse pisali v madžarskem črkopisu in imenskih oblikah. Vsi dotedanji *Stephanus*-i so postali *Istváni*, *Barbare* Borbále, *Joannes*-i, torej Ivani, so postali Jánosi itn. To je bila prikrita madžarizacija od 40. let 19. stoletja naprej.

Odkrita madžarizacija v šolskem sistemu je potekala od poznih 60. let 19. stoletja in je bila najizrazitejša od začetka 20. stoletja do prve svetovne vojne. Madžarizacija je potem zajela vsa področja družbenega življenja, uradništvo, zdravstvo in tudi Cerkev. Pri cerkvenem

obredju je bil le še verouk lahko v slovenščini.

Kaj pomeni, da je prekmurski slovenski govor že v zgodnjem 18. stoletju postal knjižni jezik?

Prekmursko-slovenski govor je že v zgodnjem 18. stoletju postal eden od takrat treh aktualnih slovenskih knjižnih jezikov. Raziskovalci razvoja slovenskega jezika in literature zelo dobro vedo, da smo ga dobili v trenutku izdaje Lutrovega prevoda *Malega katekizma* v prekmurski jezik leta 1715, naredil ga je Ferenc Temlin. Na tako majhnem etničnem prostoru, kot je bil slovenski v zgodnjem novem veku, so se do srede 18. stoletja pojavili kar trije knjižni jeziki iste nacionalnosti, z osrednjeslovenskim in vzhodnoštajerskim še prekmurski. Takrat o slovenskem narodu še ne moremo govoriti, pa tudi drugi, okoliški, Italijani in Nemci, še niso bili definirani kot narodi. To izkazuje dvoje, neverjetno energijo slovenskega prebivalstva, kjer koli je živelo, in še posebej energijo tega majhnega dela etničnega prostora v Prekmurju. Tu je treba upoštevati tudi najzahodnejše jezikovno narečje, primorsko, ki je zaživelo v cerkvenih pridigah Janeza Svetokriškega, a dotlej še ni prešlo v posvetno literaturo.

Med rekama Rabo in Muro živeči Slovenci dobijo sploh prvo knjigo v svojem jeziku že zelo zgodaj. Imamo posreden dokaz, da je bila prva prekmursko-slovenska knjiga tiskana že pred koncem 16. stoletja – t. i. *Agenda Vandalica*, a primerka danes žal ne najdemo več. Pa saj poznamo iz 16. in 17. stoletja tudi druge primerke slovenskih knjig, ki pa so izginile.

Drugi pojav je bil zapisovanje prekmursko-slovenskega jezika v vsakdanji praksi, ki se je začela v 17. stoletju in ni bila omejena le na cerkveno rabo. Zapisovali so krajše javnoupravne akte, pogodbe, vedenje o tem se z raziskovanji v zadnjih letih širi. Najstarejše takšno besedilo je že znamenita *Martjanska pogodba* iz leta 1643 o ureditvi najema nekega vinograda. Iz leta 1680 je znan na novo odkrit zapis volje Marka Korošca iz Turnišča, s katerim je ta svojemu pastorku dal zapisati, da lahko dobi njegovo senožet. Sedem let po izdaji Temlinovega *Malega katekizma* imamo znano daljše posvetno besedilo, *Beltinsko besedilo* iz leta 1722, ki sem ga pred nekaj leti odkril v avstrijskem državnem arhivu na Dunaju. Napisano je na 24 gosto pisanih velikih straneh. Gre za ostro pismo takratnega beltinskega graščaka barona Ladislava/Lászlá Ebergényja svojim podložnikom v vaseh okoli Beltincev, ki so se mu kot svojemu zemljiškemu gospodu tožili, kakšne nepravilnosti in krivice jim v vsakdanjem življenju povzročajo njegovi upravniki. V tem dolgem pismu jim baron, ki je živel na severu Madžarske, odgovarja. Dal ga je napisati v madžarščini in ga poslal v Beltince z zahtevo, da ga prevedejo v domači govor. Besedilo se je ohranilo v obeh jezikih.

Kaj je bilo značilno za razmejitve z Madžarsko po prvi svetovni vojni?

Vprašanje pripadnosti Prekmurja so razreševali na mirovni konferenci v Parizu od januarja 1919 naprej. Nanjo je bila poklicana tudi Kraljevina SHS, Madžarska, ki je bila med vojno člen centralnih sil, pa ne. Na konferenco je Kraljevina

SHS poslala svoje najboljše ljudi, tudi iz Slovenije. Za naš severovzhod sta šla v Pariz že januarja dr. Franc Kovačič in dr. Matija Slavič. V knjigi smo podrobno opisali dogajanje v Prekmurju in na mirovni konferenci. Pripadnost pokrajine so dosodili Kraljevini SHS. O dokončni razmejitvi z Madžarsko pa se je odločalo po konferenci in to se je vleklo do leta 1920. Mednarodne sile so predlagale razmejitve, kot jo je imel Matija Slavič na svoji karti o etnični sestavi po vaseh. Končna meja pa je bila drugačna, tudi zavoljo trmastega vztrajanja SHS na principu celovitega ozemlja zanje. Nastali sta dve etnični manjšini, v Porabju slovenska in okoli Lendave madžarska.

Kdo je bil Franc Markoja, prvi znani prekmurski znanstvenik z doktoratom?

V vseh pogledih je bil izjemna osebnost. Izjemen je tudi po tem, da je v slovenskem prostoru še vedno praktično nepoznan. Rodil se je leta 1811 v Črenšovcih. Očitno je bil bistroumen, da so ga po treh ali štirih razredih domače šole poslali na šolanje naprej, v benediktinsko gimnazijo. Po njej je takoj v zgodnjih 30. letih pristal v matičnem benediktinskem samostanu na zahodnem Madžarskem, v Pannonhalmi. Red ga je kmalu poslal na Dunaj na znamenito teološko fakulteto Frintaneum, eno najtežjih fakultet v Habsburški monarhiji. Tisti, ki so to šolo zaključili, so bili res elita. Npr. oba mariborska škofa, Slomškova naslednika Stepišnik in Napotnik, sta bila doktoranda te fakultete. Markoja je zelo

Premalo časa je bilo madžarizatorjem na voljo, da bi se prebivalstvu te pokrajine, ki je bilo v zares veliki večini slovenskega rodu, to konkretnije poznalo.

uspešno zaključil to fakulteto, napisal doktorsko disertacijo – zanj je izbral cerkveno zgodovino z zelo pomenljivo temo o pokristjanjenju Madžarov. Leta 1835 se je vrnil v Pannonhalmu, posvetili so ga v duhovnika, postal je profesor teologije na tamkajšnjem bogoslovju. Leta 1846 ga je red poslal v Budimpešto za profesorja na novi teološki fakulteti, saj so malo prej iz Trnave tja prenesli univerzo. Njegova kariera je šla samo še navzgor: leta 1849 je postal dekan fakultete (do leta 1855) in končno rektor univerze, od leta 1860 do prezgodnje smrti leta 1861. V razmaku le nekaj let sta bila on in znameniti Franc Miklošič kot Slovenca rektorja obeh takrat največjih univerz v monarhiji, Miklošič na Dunaju, Markoja v Budimpešti. O Miklošiču vemo tako rekoč vse, o Markoji nismo do zdaj vedeli ničesar.

Doslej še nikjer nisem bral o nasilju povojnega režima nad kmeti v Prekmurju. Je v knjigi kaj o tem? Gre vendarle za veliko temo (nasilje, zaplembe premoženja oziroma zemlje).

Zemlja ni bila več »grofovsko«, saj so po koncu prve svetovne vojne naredili prvo agrarno reformo; vendar je bila le delna. Marsikomu ni dala tistega, kar bi potreboval. Pokrajina je bila zelo prenaseljena, Goričko ne tako zelo, ravninski

del od Gederovcev in Cankove preko Murske Sobote ter do Lendave pa zelo zaradi številčnih družin, otrok je bilo po deset in več. Čeprav je bila tudi smrtnost velika. Zaradi prenaseljenosti je prihajalo do množičnih emigracij, kar v knjigi natančno opisujemo. Iz zemlje se ni dalo dovolj »iztisniti«, kajti tudi mehanizacije ni bilo, načini kmetovanja so bili zelo preprosti, avtarkični (samooskrbni), da ne govorim o patriarhalnem načinu življenja.

Marsikatera zemlja je še med obema vojnoma ostala v državni lasti, enako po drugi svetovni vojni. Zato se je zgodilo, da so bile volitve v ustavodajno skupščino v dolnjelendavskem srezu novembra 1945 za »ljudsko fronto« negativne. Večina ljudi je bila za tradicionalne politike. Politiko delitve zemlje so kar ustavili in je med zelo naseljeno prebivalstvo zdaleč niso razdelili v celoti. Hkrati so »velikim« kmetom (s polovično kmetijo; v Prekmurju so namreč poznali celo šestnajstinske kmetije) odvzeli okrog polovico zemlje, ki so jo dali v najem revnejšim ali v obdelavo kombinatu. Takšnih primerov je bilo nekaj sto. Pokrajino so v 50. letih spremenili v eksperiment slovenske politike o kmečkem vprašanju. Najprej so ustanovili kolhoze in zadruge, nato pa velike kmetijske kombinat. Tako je bil kmetijski kombinat Rakičan eden večjih v Jugoslaviji. V denacionalizaciji po letu 1990 marsikdo zemlje ni dobil vrnjene, saj je bila takrat že dolgo v najemu ali celo v lasti nekoga drugega.

Hkrati se je doslej zelo malo govorilo in pisalo o razdobju stalinističnega terorja v Prekmurju, ki ga v knjigi podamo s skoraj povsem neznanim primerom ustrahovanja celotnega prebivalstva vasi Melinci leta 1949.

Je to že kdo raziskoval?

Pred dvajsetimi leti je temo razlaščanja tukajšnjih kmetov in ustanavljanja kmetijskih zadrug raziskala in napisala odlično doktorsko disertacijo dr. Slavica Tovšak; žal je ostala do zdaj neobjavljena.

Zaradi vsega tega je oblast v Prekmurju morala eksperimentirati. Odločila se je za najbolj enostavno »rešitev«, za industrializacijo pokrajine. Ustanavljali so industrijske obrate, vendar ne samo v centrih, tudi na podeželju. Mura je imela v 80. letih več kot 6.000 zaposlenih, Pomurka okrog 2.000, v Turnišču je bila Planika (Kranj) z nekaj manj kot tisoč zaposlenimi, v Veliki Polani Deloza (od »delovna zaščita«) s 400, Elan (iz Begunj) v Prosenjakovcih (izdelovali so športne majice), Beltinka v Beltincih (del Rašice iz Gamelnj), Toko (Domžale) v Žižkih, Indip in Nafta v Lendavi itd., če jih naštejemo le nekaj.

Katere teme v tej gotovo zelo pomembni knjigi bi posebej izpostavili zaradi novih spoznanj?

Od poznega srednjega veka naprej izpostavljamo gospodarsko zgodovino, se pravi to, od česar so ljudje sploh živeli. Razbijali smo stereotipe. Prvi je: Prekmurje je bilo zaostalo, nerazvito. Ni res! Gre za to, po kakšnih merilih hočemo ocenjevati to malo regijo kot nerazvito. Na primer sredi 19. stoletja, ali jo bomo primerjali z ostalimi slovenskimi pokrajinami ali z razmerami v državi, katere del je bila? V primerjavi s približno enako majhnimi regijami na Madžarskem, ki bi jih bilo od 80 do

90, bi bilo Prekmurje po razvitosti med prvimi dvajsetimi. Omenil sem že nastanek desetih urbanih središč – trgov med rekama Rabo in Muro. V njih je bila že stoletja dolgo živahna obrt, malo podjetništvo, cehovska združenja, na rekah in potokih več desetlin mlinov, opekarne. Naj omenim obrt v Turnišču, kjer je bil sedež kovaškega ceha z več kot 120 člani, obrti v Murski Soboti, Dobrovniku in drugod. Prav v tem stoletju se je še posebej močno razvil Monošter. Tudi na Slovenskem bi takrat težko našli pri merljivo ok. 1.000 km² veliko območje, kjer bi bilo deset trgov. Pokrajina je imele izjemno lego ob državni meji, tu čez

Nismo pisali znanstvenih besedil, temveč strokovna, saj smo jih želeli narediti dostopna najširšemu krogu bralcev, najprej seveda Prekmurcem.

so šle pomembne prometnice, glavna v smeri Radgona–Murska Sobota–Dobrovnik in naprej proti Budimpešti ali na sever. Prekmurje je začelo zaostajati po letu 1848, a takrat je zaradi novega absolutizma cesarja in kralja Franca Jožefa I. zaostajala celotna Madžarska. V letu 1867 se je zgodil dualizem, Madžari so se skorajda osamosvojili, pritegnili so velika posojila iz Anglije in Francije, ki pa so jih vlagali v centre, predvsem v Budimpešto. Regije, še posebej na obrobju, so zapostavljali in to se je kazalo iz desetletja v desetletje. Veleposestniki niso semkaj financirali nič, svoje bogastvo so usmerjali v delnice za gradnjo železnic in cest, saj je bil tam dobiček zagotovljen. Tako je od začetka 70. let 19. stoletja vse bolj zaostajala tudi naša pokrajina.

O katerih temah ste pisali vi? Kaj bi pri svojem prispevku izpostavili kot zanimivost za bralce?

Sam sem avtor besedila o obdobju novega veka od konca 15. do konca 18. stoletja in soavtor pri srednjem veku ter pri 19. in 20. stoletju. Kot urednik pa sem moral uredniško usklajevati brez izjeme vsa besedila.

Nasploh bi omenil razumljivost jezika. Nismo pisali znanstvenih besedil, temveč strokovna, saj smo jih želeli narediti dostopna najširšemu krogu bralcev, najprej seveda Prekmurcem. Knjigo lahko brez večjih problemov berejo vsi. Izogibali smo se tujkam, dolgim stavkom, naredili smo privlačno oziroma aktivno stran, z močno dinamiko v oblikovalski podobi, objavili smo precej slikovnih prilog, kart, zemljevidov, dodali smo veliko dodatnih podatkov ob slikovnem gradivu. Upam, da smo naredili razumljivo in privlačno poglavje o 20. stoletju, ki obsega 90 strani in sega do leta 2000, ki bo morda ljudi najbolj zanimalo. Na naslovnico smo dali staroslovansko falero iz prve polovice 8. stoletja, namenjena je bila za spenjanje jermenja na naglavni opravi konja, in najnovejše spominske kovance iz leta 2019, posvečene stoti obletnici priključitve Prekmurja matični domovini. S tem smo želeli simbolno povezati starejšo preteklost in sedanost pokrajine.